

Az istenek a fejükre estek

A félsivatagi népek
és környezetük

SIVATAGI NÖVÉNYEK: A TÚLÉLÉS BAJNOKAI

(ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TOMORY IBOLYA)

15/1

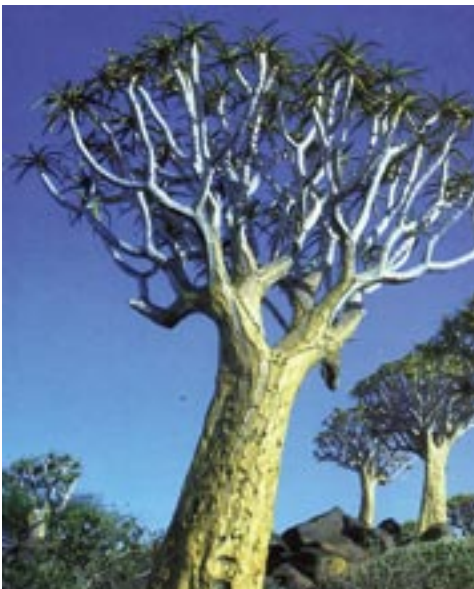
A nagy szárazság miatt a térítők környéken nincs összefüggő növénytakaró. Nagy foltokban tar területek képződnek a talajon. A sivatagi növényekre ezért jellemző, hogy igyekeznek védekezni a kiszáradás, gyors nedvességvesztés ellen. Gyakran bőrszövet vagy szőrzetféle óvja őket, így több vizet tudnak raktározni, és gyakran a föld alatt bújnak meg.

A növények a vízvesztés ellen kis levelekkel védekeznek, ám még ezeket hamar is lehullajtják. Tövisaik vannak az apró levelek mellett, hogy a netán arra tévedő, legelni vágyó állatok ellen megvédjék azt a keveset, amijük még megmaradt. Gyökereikkel mélyről próbálnak vizet szerezni, amit vagy mindjárt a gyökérben vagy a szárukban tárolnak. Ezeket a növényeket az akáciák, pozsgások vagy kaktuszfélék közé sorolják. A nálunk is ismert aloék, a tamariszkusz cserjék, a kutyatejfélek egyaránt túlélői a sivatag kegyetlen világának. A rövid záporok után a felsivatag virágba borul, sajnos ez rövid ideig tart, de annyira talán elég, hogy a talajba kerülő magvak biztosítsák a következő évi „virágzást”.

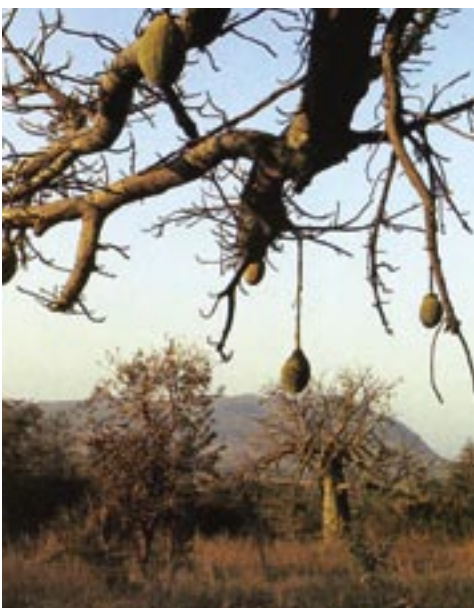
Afrikában a Namíb-sivatag neve lakónak nyelvében: „terület, ahol semmi sincs”. Mégsem egészen igaz, hogy semmi sem lenne, hiszen a kietlen tájon különös növények és állatok küzdenek a túlélésért. „Afrika délnyugati részén a klíma évmilliók óta változatlan, a Namíb-sivatagi táj a legrégebbi bolygónkon. Itt található Földünk legritkább sivatagi növényóriásai is: a velvicsia (*Welwitschia mirabilis*) és a tegezfa (*Aloé dichotoma*). Természetesen a köd élteti e növénycsodákat is. A velvicsia két hatalmas, a felszínen szétterülő hasadozott levelével egy „sivatagi” poliphoz hasonlít. Fás törzse jórészt a földben van, átmérője az idősebb növényeknél elérheti az egy métert is! Sokáig úgy hitték, a velvicsia gyökere a száz métert is meg kell, hogy haladjon, ha vízhez akar jutni. Valójában a nedvességet hajszálgyökereivel a talaj felső rétegeiből, a ködből veszi magához, főgyökere alig két méteres. Köd idején a felszín alatt valóságos verseny kezdődik: a velvicsia főgyökere óránként 2 mm-es elképesztő sebességgel növekszik mindaddig, amíg a köd fel nem száll. Csak a gyorsaknak van esélyük a túlélésre.

A tegezfa 10, sőt néha 13 m magasra is megnövő aloéféleség. Ugyancsak a ködből táplálkozik, a nedvességet nem csupán leveleiben, hanem szivacsos törzsében is elraktározza. Kérgének pikkelyei egyrészt megnövelik a törzs felületét s így több nedvesség éri, másrészt valóságos „hűtőrácsként” működnek: a kéreg alatti légréteg a törzset és a benne lévő nedvességet nem engedi felmelegedni és elpárologni. A fa nevét onnan kapta, hogy kérgéből készítették a busmanok tegezeit.” 1993-ban védetté nyilvánítottak kovással átitatott 200 millió éves fatörzseket, az ún. Megkövesedett Erdőt (legalábbis ami belőlük megmaradt a kalapácsos amatőr ásványgyűjtők jóvoltából). A több millió éves fatörzsek között velvicsiák rejtőznek - valódi fossziliák és „élő” fossziliák szinte szimbiózisban!

A Kalaháriban ehető növények is teremnek. Ilyen a bőséges víztartalmú csamadinnye, de a sivatag lakói, a szanok (ismertebb nevükön busmanok) még legalább ötvenféle különböző ehető növényt ismernek: gyökereket, szárat, leveleket, bogyókat és diófélekét, különböző magvakat termő növényeket. Egyik közülük a közkedvelt *sza*-gyökér, amely egy jelentéktelennek tűnő, bokrokra tekerőző inda gumós gyökere. A gyökéren két-három centire egymástól kis gumók lógnak. Olyan az egész, mintha nagy gyöngyszemeket felfűztek volna egy zsinórra, nyakláncgyökérnek is nevezhetnénk. A *sza*-gyökér rokona a *ndunu*-gyökér, ami jóformán maga a növény teste is egyben. A laza homok alatt húzódik meg, de nincsenek olyan szép „gyöngyei”, mint hasonló ízű rokonának.

1. Welwitschia mirabilis – az őskori növény
2. Húsos levelű kaktuszfélék
3. Tegezfák
4. A majomkenyérfa termése
5. A majomkenyérfa virága

SIVATAGI ÁLLATOK: A TÚLÉLÉS BAJNOKAI

(ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TOMORY IBOLYA)

15/2

A sivatagban élő állatoknak a növényekhez hasonlóan szintén alkalmazkodási képességre van szükségük a túlélés érdekében. Ezért sok állat éjszakai életet él, naplemente után bújik elő. Addig a meleg elől menekülve üregekbe, odúkba, kövek árnyékába húzódva, vagy mélyen a homokba rejtőzve várják az alkalmas pillanatot éhségük oltására. A sivatagi állatok nagyon lassan vagy éppen ellenkezőleg, gyorsan mozognak. A növényekhez hasonlóan minden egyes vízcsepp olyan kincs számukra, hogy még a legapróbb hajnali párát is hasznosítják. „A namíb tápláléklánc leglényegesebb eleme ugyanis az éjszakai lehűléssel naponta menetrendszerűen megérkező, a hajnali napsugarak hatására felszálló köd. E harmatcseppek biztosítják a rovarvilág és a ritka növények számára a léthez szükséges minimális nedvességet – a többi már megy magától. Rovarok, hüllők, madarak és emlősök sajátos társulásai alakultak itt ki. A dűnék között a nagytestű nyársas antilop, az oryx is mindennapos vendég, a gyászbogarak keresztül-kasul száguldoznak a homok felszínén, rájuk gyíkok vadásznak, a gyíkokra a futómadarak, azokra pedig a sivatagi hiúz, a karakál – a sivatag éli mindennapos életét.”

Ha láttátok a „Sivatagi Show” című filmet, biztosan emlékeztek az őrt álló szurikátákra, és figyelmes rokonaikra, a monguzokra. Az őrködés, őrségváltás azonban nem is annyira vicces, hiszen az életükbe kerülhet, ha az őrszem „elalszik” őrhelyén, vagy netán más, kényelmesebb, jobban tetsző tevékenység után néz.

A Kalahári otthonában, a Namíb-sivatagban azonban nagyobb testű állatok is élnek. Az Etoshában a vadles Afrikában igen különös módját honosították meg. A kimerült turistának nem kell naphosszat a bozótban az állatok után nyomoznia, hanem a csupán a kialakított itatóhelyek mellett kell jó fotósöveget találnia, a többi már az állatok dolga. A parkban élő 1500 elefánt, 300 orrszarvú, 2000 zsiráf, 5000 zebra, 6000 nyársasantilop, 2000 kudu és 20 000 vándorantilop közül nagy valószínűséggel néhány biztosan megszomjazik, és a mi itatónkánál bukkan fel. A skálát csak színesítheti, ha a 300 oroszlánból vagy a csak itt található feketearcú impalából is megjelenik valamelyik. Márpedig szinte minden esetben menetrendszerűen meg is érkeznek, a tekintélyelv szerinti sorrendben: elefánt, orrszarvú, oroszlán, zsiráf, nagytestű antilopok, kistermetű antilopok, a varacskos disznó, végül a sakál. Az itatónál fegyverszünet van, a ragadozó nem vadászik – a fairplay ezt nem tűri el. A bozótos szavannán egyébként sem okoz gondot a zsákmányszerzés: az Etosha oroszlánjai nem éheznek.

A Kalaháriban nemcsak szárazság van, hanem valóságos állatparadicsomnak is otthont ad a sivatag belseje felé siető folyó, az Okavango. Pontosabban az a deltavidék, amelyet a Kalahári belsejében képez, mielőtt még végleg eltűnik a sivatag homokjában, mintha csak felszippantaná a szomjas föld. Az Okavango mocsárvidékén minden jól ismert, jellegzetes afrikai állat otthonra talál. „Az Okavango-delta még érintetlen Afrika, páratlan állatvilágot a Moremi Vadrezervátum óvja” (Vojnits András, Afrika) A környező települések lakói azonban nem mindig örülnek ennek a „sokadalomnak”, különösen mikor vízilovak érkeznek, melyek éjszaka feldúlják a földjeiket, vagy elefántok tesznek hasonló kárt kertjükben. A természet és az ember viszonya azonban korántsem haragos, sőt tisztelik egymást. A kertek, földek védelme persze sokszor bosszúságot okoz, és nehéz feladat, de mindenki tudja, hogy az állatoknak is joguk van élni. Ha valaki látta már „Az istenek a fejükre estek”

című filmet, azt is tudja, hogy a Kalahári világában éppúgy ott van a hiéna is, az afrikai szavannák „közegészségügyi felügyelője”, aki elpusztít minden maradványt, amit mások maguk után hagytak.

Talán hallottatok már a sivatagi borzról, aki nem tud elszakadni attól, amit egyszer a foga közé vett, legyen az bármiféle dolog (az említett filmben például egy ember bakancsát kapta el mérgében, ami aztán az övé is lett, mert nem volt hajlandó elengedni, így aztán az ember magával kellett vonszolja a lábába, azaz bakancsába kapaszkodó állatot).

1. Strucc
2. Nyársas antilop
3. Orrszarvú
4. Kafferbivalycsorda
5. Úszóhártyás gekkó
6. Homoki kígyó – ártalmatlan, gyíkokon él

A SZANOK

(ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TOMORY IBOLYA)

15/3A

Dél-Afrika őslakos népei a szanok, jó kétezer éve szállingózhattak a földrész déli vidékeire. A szanokat legtöbben úgy ismerik, busmanok, de ez valójában csúfnév. Az angol bush, azaz bozót szóból ered, amivel az odaérkező európaiak az általuk lenézett életformát fejezték ki, amelyet a szanok követtek. Így lett a nevük busman, azaz bozótlakó. Önnevezésük azonban szan, ezért azt javasolom, ezután ti is nevezzétek őket így. Biztosan örülnének neki! A szanok a koisan nyelvet beszélő népek családjába tartoznak, amelynek másik ismert népe a koinok. Az ő csúfnévük, hottentotta, vagyis dadogó lett, a szanokéhoz hasonlóan nehezen megtanulható nyelvükre célozva, ami az európaiak fülének dadogáshoz hasonló lehetett. (A gúnynevek adói azt nem kérdezték meg senkitől, hogy az ő nyelvük hogy tetszik, milyen a másik fél füleinek.)

A koisan népek valaha Afrika északabbra eső részein, a mai Kelet-Afrika területén éltek, ahol ma is vannak rokonaik. Majd az oda érkező, bantu nyelvet beszélő népek hullámai kiszorították őket, és elkezdődött az azóta is tartó, folyamatos hányattatásuk, és vándorlásuk.

A múltban félmilliónyian lehettek, mára azonban csupán tízezren maradhattak, a Kalahari-sivatag felé kiszorítva minden más területről. A gyűjtögető és vadászó nép csoportjai a bevándorlások üldözöttjei, szinte teljesen kiirtott áldozatai lettek.

A szanok egyedi sajátossága a ferdevágású szem és a borsszem mintába (ritkás hajtincsekbe) rendeződő haj, illetve a zsírfarúság (stetopygia), amely – különösen a nőknél – erős csípőtáji lerakódást jelent. Ez a testrész megfeszül, növekszik élelemben gazdagabb időszakokban, és az ínséges időkben szükséges táplálék, zsír tárolására szolgál. A szanok mézszínű bőre is egyediségeik közé tartozik, amelyek azonban nem jelentik azt, hogy nem egyazon genetikai állományból erednek, mint a többi ember. Az életfeltételekhez való alkalmazkodás következtében lett vékonyabb, kisebb a testalkatuk is. (lásd Fotók a 6. mellékletben).

A sivatagi népek mindig nomádok. A szanok kis, mintegy 30 fős csoportokban vándorolnak. Együtt élnek környezetükkel, igen szerény körülmények között, elfogadva a nehéz feltételeket, a nappali hőséget, és az éjszaka sokszor fagyos hidegét. Ehető gyökereket és gyümölcsöket keresnek, lándzsával és mérgezett hegyű nyilaikkal próbálnak állatokat elejteni. Kitűnő érzékük van a víz és a vízgyűjtő gyökerekkel rendelkező gumók megtalálására, illetve a legrejtettebb vízforrások felfedezésére. A szan asszonyok rendszerint kora reggel, vállukon átvetett ásóbotokkal és tarisznyával elindulnak táplálékot gyűjteni. A gyűjtögetés azonban nem találomra történő jöves-menést jelent, hanem a terület alapos ismeretére épül. Ismerik minden zegét-zugát, és nem töltenek drága időt a véletlen keresgéssel, mégsem rohannak, tolakszanak úgy, mint például mi sokszor a közértben. Útközben persze fürkésző tekintettel figyelnek minden egyes apróságra, hátha meglátnak valami értékes, ehető ételt. De nem akarják kifosztani a természetet, mindig csak annyit vesznek magukhoz, amennyire feltétlenül szükségük van. Úgy gondolják, más élőlényeknek is jár, és gondolni kell a holnapra is. Beosztják a forrásokat, mint a jó háziasszonyok. Talán ez a kulcsa annak, hogy mind a mai napig fenn tudtak maradni a legmostohább körülmények között: páratlan empátiájuk a föld, a természet iránt.

A szanok vidámak, tudnak örülni az életnek és a szabadságnak, ami a létfenntartás gondjai mellett megadatott nekik. Ezt gyakran ki is fejezik semmihez sem hasonlítható,

csettintő hangokból álló nyelvükön. Különösen este szeretnek beszélgetni, mesélni a tűz körül ülve. Szeretnek táncolni, közösségben lenni, mindig megörökítik a nap fontos eseményeit. Egy antilop elejtése különös ünnep egy-egy csoport számára, megjelenítik az eseményt táncsal, énekkel. Az antiloptáncon kívül jellegzetes esőtáncukat a kifulladásig, transzba esésig tartó folyamatos, ritmikus mozgás előzi meg. Ilyenkor alkalmakkor az asszonyok zsírral dörzsölik be testüket, hogy fényesebbnek tűnjön az éjszakában is. Kézzel-lábbal verik a taktust, és várják a férfi táncosokat. A tehénantilop témáját táncoló férfiak maszkot is tarthatnak arcuk elé. Úgy hiszik, beletáncolják magukat az állat életébe, az egész csordát megjelenítve.

Laurens van der Post számol be arról, hogy az antiloptánc hogyan megy át tűztáncba, szerinte minden busman táncok legnagyobb szerűbbikébe. Ő idéz egy öreg vadászt a következő sorokkal, melyekkel most elköszönünk a szanoktól: „Valahányszor tábort bontasz a bozótban, az életed egy részét hagyod magad mögött.”

A szanok a táncnak gyógyító hatást is tulajdonítanak. Egyik csoportjuk, a !Kung szanok általában egy héten kétszer tartanak egy !Kia nevű rítust A !kia lényegében egy olyan állapot elérését szolgálja, amely a gyógyulás, gyógyítás céljaira alkalmas. Kora hajnalban, az egész közösség, nők és gyerekek is részt vesznek a táncos rítuson. Az asszonyok tüzet raknak, !kia dalokat énekelnek, és ritmikusán tapsolnak a gyerekekkel együtt. Majd a férfiak, nők együtt körbe járva, hosszú órákon át táncolnak. Egészen addig, amíg már a végkimerülésig elfáradnak. Közben koncentrálnak, és igyekeznek az ún. !kia állapot valamely szintjét elérni. Ez valamiféle tudatállapot változást jelent, ami egyúttal egy összekovácsló, csoporterősítő mozzanat is, mert másoknál is megjelenő, közös élményről van szó.

A szanok azt gondolják a !kiáról, hogy a tánc által egy n/um nevű energiát lehet aktíválni, ami az ember gyomránál gyűlik össze, és ha tovább táncolunk, akkor felerősödik, felmelegszik, majd elpárolog. Amikor a gerincen keresztül eléri a koponya alapját a fej hátsó nyaki részénél, akkor jut el az ember a !kia állapotba. Ilyenkor különböző érzelmeket él át az ember: öröm, szenvedély, vagy akár félelem, és ha még magasabb szintre jut, akkor már nem érezni a fáradtságot. Ez jelenti a gyógyító erők ébredését, felszabadulását, a kisebb betegségek megszűnését. A szanok úgy érzik, hogy problémáik csökkennek, és megoldhatókká válnak, képesek a távolba is látni, sőt találkozni az életből már eltávozottak szellemeivel, és azokat jóindulat felé terelni. A !Kiát tanulni, gyakorolni kell,

nem lehet csak úgy elérni és szükség van hozzá egy mester segítségére, aki már sikeres !Kia gyakorló. Az azonban nem szégyen, ha valakinek nem megy, fontos, hogy próbálkozzon, szorgalmasan táncoljon mindenki.

Mérgezett nyíllal vadászó szan férfiak

KÉPEK A SZANOK ÉLETÉBŐL

15/3B

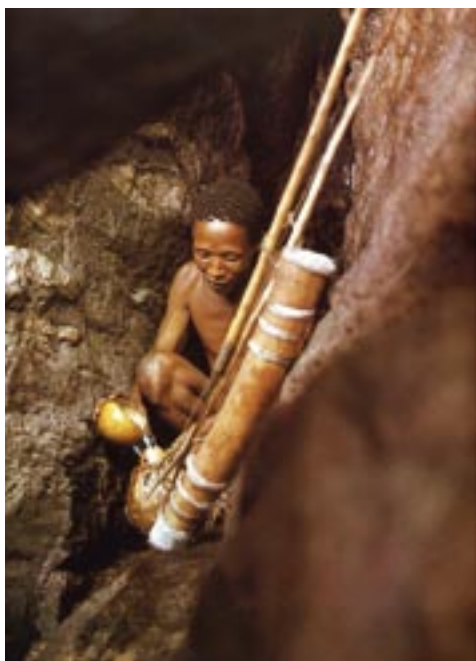
1. A steatopygia jellegzetes esete: Homorú hát és erős zsírlerakódás a faron

2. Idős szan asszony

3. Tűzcsinálás

4. Egy titkos víznyerő hely

5. Gyűjtögető körúton a szan asszonyok

A HOLD ÉS A CSILLAGOK SZÜLETÉSE

(SZAN MESE)

15/4

„Az esős évszakban történt. Az ősi népből való férfi nagy varázsló volt. Egyik este a tűz mellett ült éppen, lehúzta nedves szandálját, és megkérte leányát, szárítaná meg. A leány közvetlenül a tűz mellé rakta a szandálokat. Az öregember egyszer csak látja, hogy egyik szandálja teljesen elégett, és a másik megperzselődött. Éktelen haragra gerjedt, megragadta a félig elégett, még lángoló szandált, és felhajította a levegőbe. Az szállt, szállt, egyre feljebb, míg felért az esti égboltra, és ott holddá változott. A leány meg felkapta a másik szandál izzó maradványait, és fehér hamuját felszórta az égbe, ahol csillagokká meg tejtűté változtak. Azóta nem oly sötétek az éjszakák, mint annak előtte”.

Kis szan tábor, baloldalon látható a száradni kitett hús

A SZANOK ROKONAI

(ÖSSZEÁLLÍTOTTA: TOMORY IBOLYA)

15/5

Kelet-Afrika koisan népei

Nemcsak a déli régióban, de Kelet-Afrikában is élnek a szanok rokonai. Tanzániában az Eyasi-tó vidékén a hadzapik, Etiópiában a ribik, Kenya és Tanzánia határainál a dorobbók (más néven okiotok) és még néhány kis csoport, melyek pásztor vagy földműves népek mellett, azokkal sajátos egyensúlyra törekvő kapcsolatban félig vadászó, félig letelepedett életmódot folytatnak.

Történet a hadzák életéből

(Egy Szimbo nevű férfi mondta el életét történetekben egy kulturális antropológusnak, ez az egyik történet)

Egy napon elindultunk mézért a tindigákhoz. Sokan voltunk, tízen. Utunk Meatuba vezetett, az ott lakó tindigákhoz (vahikhoz). Amikor lefelé mentünk a hegyről, szakadékhoz értünk. Néhányan előre mentünk, és hallottuk, hogy nagy lármát csapnak. A láрма és kiáltás hallatára azt gondoltuk: „A poriban (erdőben) vagyunk, lehet, hogy megláttak egy orrszarvút!” Egy fa közelébe álltunk. Egyszer csak elrohan előttünk egy orrszarvú.

– Hát igen, ilyen a pori! – mondogattuk egymásnak.

Csellengtünk mindenfelé. Szaladgáltunk ide-oda, míg egy majomkenyérfa-hoz értünk, amelyben mézet találtunk. A fa törzsében nagy mélyedés volt, akkora, mint ez a helyiség, amibe egy asztalt meg egy széket állítottál. Ez az odú valamivel a föld fölött volt, s előbb csak a lábaddal lehetett belépni, úgyhogy a tested még kívül maradt. Amikor már egészen bent voltál, ki tudtál egyenesedni. A kenyérfa ilyen formájú bejáratát kidaminak nevezzük.

A fa odújában már láttuk, hogy a méz jó magasan volt. A fa törzsében belül kis botocskákat (lépcsőfokokat) kellett bevernünk, hogy elérjük a mézet. A földtől olyan magasságban volt, mint a sátradra kitűzött zászló. Az odú tetejében sok méz volt.

Én léptem be elsőnek az odúba, és én szedtem le először a mézet. Széles, nagydarab lépesmézek voltak. A sötét odúban nem tudtunk tüzet gyújtani, mert megfulladtunk volna a füstjétől. Égő fahasábokkal világítottunk, hogy mindent lássunk odabent. Nyolc nagy edényt töltöttünk meg mézzel.

Amikor leszedtük a mézet, azt mondtuk:

– A tindigák bizony nagyon messze vannak innen, keresnünk kell egy helyet a poriban, ahol tábort üthetünk!

A másik kérdés az volt: – Hol van víz a közelben?

– Te talán tudod, hol van víz, hiszen már sokszor jártál Usszukumában! – mondták nekem a társaim.

Így hát én mentem legelől, és kerestem a vizet. Nemsokára rá is találtam egy kis folyóra, ott lepihentünk. A nap már lemenőben volt. Egy közeli nagy-nagy sziklára telepedtünk, mind a tízen elfértünk rajta. A táborhelyet tüskével körülkerítettem. A köveken úgy aludtunk, mint az ágyban....

Elindultunk hazafelé. A mézet elosztottuk. Nálunk ez úgy történik, hogy mindenkinek megtöltik az edényét. Amikor az egyiket teletöltötték, a másik kerül sorra. Mindenki megkapja a maga részét. Akinek nem jut, annak az edényét másnap töltik meg. Mézkeresésre mindig együtt megyünk. Mindenféle vadászsákmányt egyenlően osztunk el egymás között.

